

DE VROLIJKE VECHTMAATSCHAPPIJ

Ruut Veenhoven, Erasmus Universiteit Rotterdam

Paper voor Socrates studiedag 'Vechtmaatschappij', Utrecht 1992

Samenvatting

De idee dat de moderne westerse samenleving zich ontwikkelt tot een 'vechtmaatschappij' is verbonden met sombere veronderstellingen. De carrière gerichtheid zou toenemen, de kloof tussen winnaars en verliezers in de ratrace zou groter worden en de leefbaarheid van de samenleving zou achteruit gaan.

Dat blijkt allemaal niet het geval. Het waarden-patroon ontwikkelt zich nog steeds in postmaterialistische richting. Verschillen in inkomen, kennis en macht zijn minder bepalend geworden voor geluk. De leefbaarheid van de samenleving lijkt ook in de laatste decennia nog toegenomen.

Als er al sprake is van een grotere wedijver om en op het werk, is dat kennelijk niet alleen maar akelig. Wedijver in beroep heeft ook wel iets van sport.

Het doemdenken is rijk aan signalementen van verontrustende tendenties in de maatschappelijke ontwikkeling. Verdringing van de mens door machines, onderdrukking door een almachtige informatiestaat, vereenzaming door individualisering, enz. Wetenschappers en sciencefiction schrijvers overtroeven elkaar in akelige voorspellingen daarover. Er is een willige markt voor dit soort beschouwingen. Vooruitgangsgeloof geldt inmiddels als een 19e eeuwse anachronisme.

Een nieuwe loot aan de stam van het doemdenken is de theorie dat onze samenleving zich ontwikkelt tot een 'vechtmaatschappij'. De strijd om schaarse goederen zou steeds harder worden. Het leven zou daardoor zwaarder worden. Wansink spreekt in dat verband van de 'stressmaatschappij'. Ook zou de kloof tussen winnaars en verliezers breder worden. Dit is het veel besproken thema van de 'tweedeling' van de samenleving. Deze ontwikkelingen zouden een egoïstische levenshouding begunstigen en de reeds tanende sociale solidariteit verder verzwakken. Ook zou er een bewustzijnsvernauwing optreden, waarbij de drang om zich economisch staande te houden andere waarden gaat overheersen.

De ontwikkeling naar een vechtmaatschappij wordt gezien als een trendbreuk. Tot in de zeventiger jaren zou maatschappelijk verkeer steeds minder competitief zijn geworden, de maatschappelijke verhoudingen minder ongelijk en het leven meer relaxed. De economische recessies eind zeventiger en begin tachtiger jaren zou die ontwikkeling tot staan hebben gebracht. Vervolgens zou een omgekeerde beweging zijn ingezet in de loop van de tachtiger jaren, en zou zich ook ideologisch een 'ruk naar rechts' hebben voorgedaan. Nu in de negentiger jaren zouden de gevolgen daarvan zichtbaar worden, en zouden de contouren van een 'vechtmaatschappij' zich aftekenen.

Er worden verschillende redenen genoemd voor deze omslag. Allereerst de ontwikkeling van de economie. Stagnerende groei en een krimpemde arbeidsmarkt verscherpen de competitie om schaarse banen en beïnvloeden ook de sfeer op het werk. Grotere internationale concurrentie en een overgang naar flexibeler en meer marktgerichte organisatie maakt baanbehoud onzekerder. Plattere organisatie en hogere eisen aan kwaliteit, diversiteit en just-in-time levering van producten vraagt ook meer van de werkers; niet alleen meer vaardigheden, maar ook meer flexibiliteit en stress tolerantie. Deze effecten zouden versterkt worden door verdere

meritocratiesering van de maatschappij. Een goed milieu is allang geen garantie meer voor een goede baan. Oudgedienden met een mooie rechtspositie leggen het in toenemende mate af tegen beter opgeleide yuppen. Ook de tijdgeest van nieuwe zakelijkheid en ik-gerichtheid wordt wel gememoreerd in dit verband.

Dat klinkt allemaal heel aannemelijk. Maar is het ook waar? Vrijwel alle eerdere doemscenario's waren in hun tijd plausibel. Toch is het merendeel niet uitgekomen. Daarom kan het geen kwaad eens op een rijtje te zetten wat er allemaal niet klopt met dit toekomstbeeld.

Hardere strijd om het bestaan?

De term 'vechtmaatschappij' suggereert fysiek geweld waarbij men zijn leven niet zeker is. Dat zou dan betekenen dat ons Joegoslavische toestanden te wachten staan of maffiapraktijken op grote schaal. Hoewel niet onmogelijk is dat hoogst onwaarschijnlijk. Onze rechtsstaat is stevig gevestigd en lijkt de nieuwe uitdagingen van deze tijd ook best aan te kunnen. Dat gevoelens van onveiligheid iets zijn toegenomen betekent niet dat het recht van de sterkste nu meer de boventoon gaat voeren.

Ook als men de term niet letterlijk neemt is nog de vraag of in figuurlijke betekenis gesproken kan worden van 'vechten' voor het bestaan. Dat betekent dan dat wij zware inspanningen zullen moeten leveren om onze basisbehoeften te vervullen. Nu hebben wij ons natje en droogje nooit voor niets gekregen, maar in de menselijke geschiedenis is dat toch zelden makkelijker geweest dan in de huidige welvaartsstaten. Ook als het allemaal een stuk minder wordt is onze boterham nog goed belegd. In de hedendaagse verzorgingsstaten kunnen de inactieven zelfs zeker zijn van brood op de plank en een dak boven hun hoofd. Absolute armoede komt in onze samenleving nauwelijks voor en ligt ook niet in het verschiep.

Er is dus geen sprake van een hardere strijd om het naakte bestaan, maar hoogstens om wat meer strijd voor een goede baan

Is de strijd om een baan en op het werk echt zoveel harder geworden? Het is maar waarmee je vergelijkt. De generatie die in de 80er jaren de arbeidsmarkt betrad kwam minder makkelijk aan de bak dan hun ouders in de jaren 50 en 60. Vergeleken met hun grootouders mogen ze echter niet klagen. In de jaren 30 en 40 waren er nog minder banen en kon men ook niet zo kieskeurig zijn.

Het is ook maar de vraag of de werkdruk zoveel groter is geworden. Er werd vroeger ook hard gewerkt en dat ging bepaald niet altijd in een gemoedelijke sfeer. De werktijden zijn nu aanzienlijk korter en de arbeidsomstandigheden in veel opzichten beter. Er zijn nu ook meer ontsnappingsmogelijkheden in ziekte en betaalde werkloosheid.

Het is waar dat desondanks 10% van de Nederlanders werknemers kampt met hoge werkstress. Maar was dat vroeger minder? Het zou wel eens kunnen zijn dat de reële belasting minder groot is, maar dat psychische stress beter herkend wordt. Misschien komt het daardoor dat we meer klagen, maar toch langer leven.

Als er zich al een wezenlijke verandering heeft voorgedaan in de afgelopen decennia, dan zie ik die eerder in het bredere verschijnsel van 'individualisering'. Dit heeft ertoe geleid dat wij wat meer op ons zelf aangewezen zijn geraakt; niet alleen op het werk, maar ook in de sfeer van relaties, geloof en vrije tijd. We moeten steeds meer zelf uitmaken wat we met het leven willen. Participatie in sociale instituties krijgt steeds meer een partieel karakter. Dat proces is al veel

langer in gang, maar heeft in de laatste decennia wel een versnelling beleefd.

Individualisering stelt ook hogere eisen aan autonomie. In een maatschappij waar niet meer voor je gedacht wordt moet je eigen keuzes kunnen maken. Daarvoor is ook nodig dat je jezelf goed kent en liefst ook accepteert. Hoe minder je één met de anderen kunt zijn, hoe meer je jezelf moet kunnen zijn. De vrijheid van de individualiteit heeft natuurlijk zijn keerzijde. Men moet in dat patroon meer voor zichzelf opkomen en daarom assertiever zijn. Er is minder beroep mogelijk op vaste normen en gezag, waardoor meer flexibiliteit vereist is en een grotere onzekerheidstolerantie.

Al die eigenschappen zijn eveneens vereist in de veronderstelde vechtmaatschappij. Toenemend beroep op deze eigenschappen betekent daarmee echter nog niet dat er een vechtmaatschappij aan het ontstaan is. Individualisering van de samenleving leidt ook niet zonder meer tot een grotere sociaal-economische wedijver. Grotere autonomie en assertiviteit hoeven ook niet te leiden tot meer vechtgedrag. Grotere diversiteit aan levensstijlen verkleint zelfs de kans dat iedereen zijn heil zoekt in de ratrace voor een beroeps carrière.

Groter kloof tussen winnaars en verliezers?

Het is wel duidelijk dat de jaren van volledige werkgelegenheid voorlopig voorbij zijn. Daarom zal niet iedere werkwillige aan de slag kunnen komen en zullen er mensen buiten de boot vallen; met name de minder geschikten. Het staat ook wel vast dat de trend tot nivellering van inkomen en bezit in de jaren 80 tot stilstand is gekomen en dat de verschillen nu weer wat toenemen.

Dat betekent echter nog niet dat zich een nieuwe ‘tweedeling’ van de samenleving voordoet en zeker niet dat er een permanente ‘onderklasse’ ontstaat. De cumulatie van ‘deprivaties’ blijkt over het algemeen toch minder groot dan onderzoek onder specifieke probleemgroepen doet vermoeden. De meeste werkelozen zijn niet èn slecht geschoold, èn sociaal geïsoleerd, èn ongezond, èn slecht behuist. De sociale mobiliteit is verder aanzienlijk. Uit onderzoek naar inkomensontwikkeling gedurende de levensloop blijkt dat armoede tegenwoordig meestal een tijdelijk verschijnsel is. Onderzoek naar sociale stijging en daling ten opzichte van de ouders toont vooralsnog ook eerder toenemende beweeglijkheid dan een afsluiten van klassengrenzen.

Verschillen in inkomen en werk worden allengs ook minder relevant voor de kwaliteit van het bestaan. Hoewel het nog steeds wel leuk blijft om een goede baan met dito inkomen te hebben, worden deze materiële zaken toch steeds minder bepalend voor de voldoening met het leven als geheel. Dat blijkt onder meer uit het statistisch verband tussen inkomen en geluk. Dat verband is laag in moderne welvaartsstaten zoals Nederland. Mensen met een relatief hoog inkomen scheppen kennelijk nauwelijks meer plezier in hun leven dan de laagstbetaalden. De verschillen die bestaan zijn bovendien nog grotendeels gevolg van een effect van geluk op inkomen. Omdat gelukkige mensen typisch wat gezonder, actiever en sociabeler zijn, hebben zij iets meer kans een relatief hoog inkomen te verwerven.

Het onbelangrijker worden van inkomensverschillen is geen voorbijgaande gril van de tijdgeest, maar een structureel gevolg van een aantal stabiele ontwikkelingstendensen.

Allereerst maakt het gestaag toenemende algemeen welvaartsniveau individuele verschillen in inkomen steeds minder relevant. Iedereen heeft te eten en een dak boven zijn hoofd. Luxe consumptie zoals vakantie, tv en lidmaatschap van een tennisclub is allang geen voorrecht meer voor de happy few. Het verband tussen inkomen en geluk daalt dan bij ook met toename van de welvaart. Dit wordt zichtbaar bij vergelijking door de tijd. In Nederland,

van de vechtmaatschappij voorspelt. Afnemende kwaliteit van het bestaan manifesteert zich in daling van de gemiddelde levensvoldoening. Toenemende ongelijkheid wordt zichtbaar in grotere spreiding rond dat gemiddelde; verschillen in geluk nemen toe. **Figuur 3b** geeft de feitelijke ontwikkeling in 10 landen van de Europese Unie weer. Niveau en spreiding van levensvoldoening zijn vrijwel onveranderd gebleven gedurende de laatste decennia.

Al met al ziet het er niet naar uit dat de vechtmaatschappij zich manifesteert in een geringere leefbaarheid. Dat kan betekenen dat er überhaupt geen vechtmaatschappij aan het ontstaan is, of althans nog niet zodanig dat we er al last van hebben. Er is echter ook een andere interpretatie mogelijk. Misschien is er wel zoiets als een vechtmaatschappij aan het ontstaan, maar is dat kennelijk niet zo akelig. Dat roept dan de vraag op wat er leuk kan zijn aan een vechtmaatschappij.

Wedijver op het werk als sport

Een van de misvattingen in het idee van de vechtmaatschappij lijkt mij dat competitie op het werk wordt gezien als een strijd om het bestaan. Zoals al opgemerkt hoeven we niet meer te vechten voor het naakte bestaan en valt er met beroeps carrière weinig te winnen aan kwaliteit van het bestaan.

Waarom werpen wij ons dan toch zo massaal in de ratrace? Een van de redenen lijkt mij dat wedijver op het werk ook iets van een sport heeft. Dat element is mogelijk belangrijker geworden; waarschijnlijk niet bij alle werk evenzeer, maar in ieder geval wel in de beroepen waar de toegenomen competitie de aandacht trekt. Misschien vinden we hierin een stukje uitdaging en spanning die door de verworven welvaart en bestaanszekerheid teloor is gegaan. Misschien ook wel dat dit 'pull' factor is in de ontwikkeling van een competeert arbeidsklimaat, naast de reeds genoemde economisch 'push' factoren.

Iedere samenleving moet naast zekerheden ook uitdagingen bieden. Sommige samenlevingen bieden dat onbedoeld in de vorm van voortdurende oorlogen, anderen specialiseren zich op occulte kicks. De vechtmaatschappij kan dan gezien worden als een samenleving die uitdaging biedt in wedijver rond productie van goederen en diensten. Deelname is niet verplicht, zelfs niet als toeschouwer. Non-participanten krijgen weliswaar geen prijzengeld, maar wel een deel van de productie.

De verschillende manieren om het bestaan uitdagend en spannend te maken leveren niet altijd een even leefbare samenleving. De kosten van gewelddadige stammenstrijd zijn veelal hoog en de leefbaarheid van de samenleving die het daarin zoekt derhalve laag. In dat licht bezien slaat de vechtmaatschappij geen gek figuur. Bij economische wedijver vallen nauwelijks doden. De inspanningen resulteren in goede materiële levensomstandigheden en ook in een gestage toename van kennis. Zoals we gezien hebben is de leefbaarheid hoog.

De sport van wedijver op het werk is natuurlijk niet voor iedereen even leuk. Tegenover het plezier van de succesvolle vechters staat frustratie van verliezers. Toch blijkt de uitkomst per saldo positief. Van belang is in dit verband ook dat deelname aan de ratrace niet verplicht is; zelfs niet als toeschouwer. Kenmerkend voor de moderne welvaart-verzorgingsstaat is dat men kan overleven zonder aan het economisch verkeer deel te nemen. Kenmerkend voor de geïndividualiseerde samenleving is dat er ook meer diversiteit in levensstijlen ontstaat en dat de morele druk om carrière in het werk na te streven afneemt.

Voorspellingen over de arbeidsloze samenleving zijn vooralsnog onjuist gebleken. Arbeid staat

Duitsland en Canada is de correlatie 10 tot 20 punten gedaald gedurende de laatste decennia. Hoe rijker het land, hoe lager ook de correlatie tussen inkomen en geluk. Zie **figuur 1**.

Daarnaast maken veranderingen in het waarden-patroon inkomensverschillen ook minder belangrijk. Sinds de zestiger jaren tekent zich in Westerse landen een verschuiving af van 'materialistische' naar 'postmaterialistische' waarden. Geld en carrière komen wat minder voorop te staan, ontplooiing, rechtvaardigheid en milieu wat meer. Onderzoek van de socioloog Inglehart toont aan dat dit geen tijdelijke bevlieging is. De verandering is het sterkst bij de generatie van morgen; onder de jongere generaties en bij de best opgeleiden. Die waarde verschuiving is niet vreemd in het licht van de opgetreden economische verzadiging.

Verder haalt het eroderend standsbesef een van de scherpe kantjes af van inkomensverschil. Weinig verdienen gaat steeds minder betekenen dat je 'minder' bent. De werkster wordt allang niet meer uit het salon geweerd. Massawerkeloosheid maakt ook dat een krappe beurs de persoon minder aangerekend wordt. Keuze voor mooie maar slecht betaalde roepingen wordt meer aanvaard.

Verschillen in inkomen, kennis en macht verklaren in onze samenleving nog geen 10% van de verschillen in levensvoldoening. Voor zover sociaal kapitaal een rol speelt betreft het ook niet zozeer het beschikken over 'kruiwagens', maar eerder emotioneel ondersteunende banden met intimi. Of men al dan niet alleen door het leven gaat maakt meer uit voor geluk dan of men rijk of arm is.

Verskil in levensvoldoening blijkt vooral een kwestie van verschil in 'levenskunst'. Dit blijkt uit sterke verbanden tussen geluk en psychologische kenmerken. Gelukkige mensen zijn typisch mensen die zichzelf aanvaarden, die behoorlijk zelfstandig en assertief zijn, die sociaal vaardig zijn, tegen een stootje kunnen en die flexibel zijn. Allemaal eigenschappen die goed van pas komen in een moderne geïndividualiseerde samenleving. Deze factoren verklaren ongeveer 50% van de verschillen in geluk in dat type landen.

Als er al sprake is van een kloof tussen winnaars en verliezers in deze maatschappij, dan is dat niet in de eerste plaats een verschil tussen de mensen die wel en niet kunnen meekomen in de economische sector. Het is een ruimer verschil tussen mensen die psychologisch meer en minder goed zijn geëquipeerd voor het leven in de moderne geïndividualiseerde samenleving. De verschillen doen zich dan ook in andere sectoren voor, waaronder de voor het geluk veel belangrijker privé-sector. Gebrek aan sociale vaardigheden is bij voorbeeld vaak veel lastiger in het huwelijksleven dan op het werk. Op het werk gelden meestal duidelijker gedragsregels, en komt het dus minder aan op invoelen, communiceren en onderhandelen. Er zijn ook banen waar men niet veel met mensen hoeft om te gaan. Huwelijk met minimale omgang wordt moeilijker.

Neemt dan tenminste die psychologische kloof toe? Raken mensen die niet zo autonoom, assertief en sociaal zijn nu steeds verder achter? Zelfs dat is allerminst zeker. Enerzijds heeft het individualiseringsproces zijn top misschien nog niet bereikt en wordt het gemis van zulke eigenschappen daardoor steeds pijnlijker. Anderzijds vindt er natuurlijk massaal aanpassing plaats aan de veranderende situatie in vorming, opvoeding en therapie. De eigenschappen waar het hier om gaat hebben bijv. een voorname plaats gekregen in veel onderwijs. Ook via de massamedia vindt veel impliciete heropvoeding plaats. Het is goed mogelijk dat we de ontwikkeling zo aardig bijhouden. Misschien wordt er zelfs wel een vormingsachterstand ingelopen.

Maatschappij minder leefbaar?

De vechtmaatschappij wordt verondersteld een slecht leefbare maatschappij te zijn. Niet alleen voor de verliezers, maar ook voor zijn winnaars. De verliezers zouden te kampen krijgen met marginalisering, zowel economisch als sociaal. Zij zouden daardoor in povere omstandigheden komen te leven in het besef gefaald te hebben. De winnaars zouden te lijden krijgen onder moordende concurrentie en zichzelf veroordelen tot een jachtig en stressvol bestaan, met een hoog risico om uiteindelijk af te branden. Niemand zou meer zeker zijn van zijn positie, zelfs de snelste yup niet. Kortom, bepaald geen samenleving waar het goed gedijen is.

In dit verband is het toch goed om te bedenken dat het met de leefbaarheid van de moderne westerse samenleving bepaald niet slecht gesteld is. Leefbaarheid van een samenleving kan worden afgemeten aan de levensuitkomsten die deze samenleving genereert in termen van gezondheid en geluk. Als in een land veel inwoners lichamelijke en geestelijke gebreken vertonen, gemiddeld vroeg sterven en weinig voldoening in het leven scheppen, dan is dat land kennelijk niet erg leefbaar. Dat kan ook het geval zijn bij een samenleving die op andere criteria goed presteert, bij voorbeeld qua materiële welvaart. Anderzijds is een land waar de inwoners lang en gelukkig leven kennelijk goed leefbaar, ook al zullen die inwoners misschien best wel kritiek op die samenleving hebben.

Gemeten naar gemiddelde gezondheid is de leefbaarheid van de huidige westerse samenlevingen ongekend hoog. Nog nooit in de menselijke geschiedenis is de gemiddelde levensverwachting zo hoog geweest; ook de gezonde levensverwachting niet. Waarschijnlijk is de hoogte van de gemiddelde levensvoldoening ook ongeëvenaard. In Nederland is momenteel meer dan driekwart van de bevolking redelijk tot zeer tevreden met het eigen bestaan als geheel. Dat is dicht bij het maximaal haalbare. In geen enkele samenleving kan natuurlijk iedereen altijd zeer gelukkig zijn. We weten niet hoe gelukkig onze voorouders geweest zijn, maar als we kijken naar landen waarin nu vergelijkbare levensomstandigheden heersen dan wekt dat niet de indruk dat het leven vroeger leuker was.

Bij zo'n hoog niveau van leefbaarheid valt natuurlijk meer te verliezen. De ontwikkeling naar een vechtmaatschappij zou dus in ieder geval een trendbreuk kunnen veroorzaken; een stagnatie van de ontwikkeling naar groter leefbaarheid of misschien wel een terugval. Is daarvan iets te zien? Laten we daartoe de periode tussen 1980 en 1990 bekijken. De vechtmaatschappij zou immers in die periode ten tonele zijn verschenen.

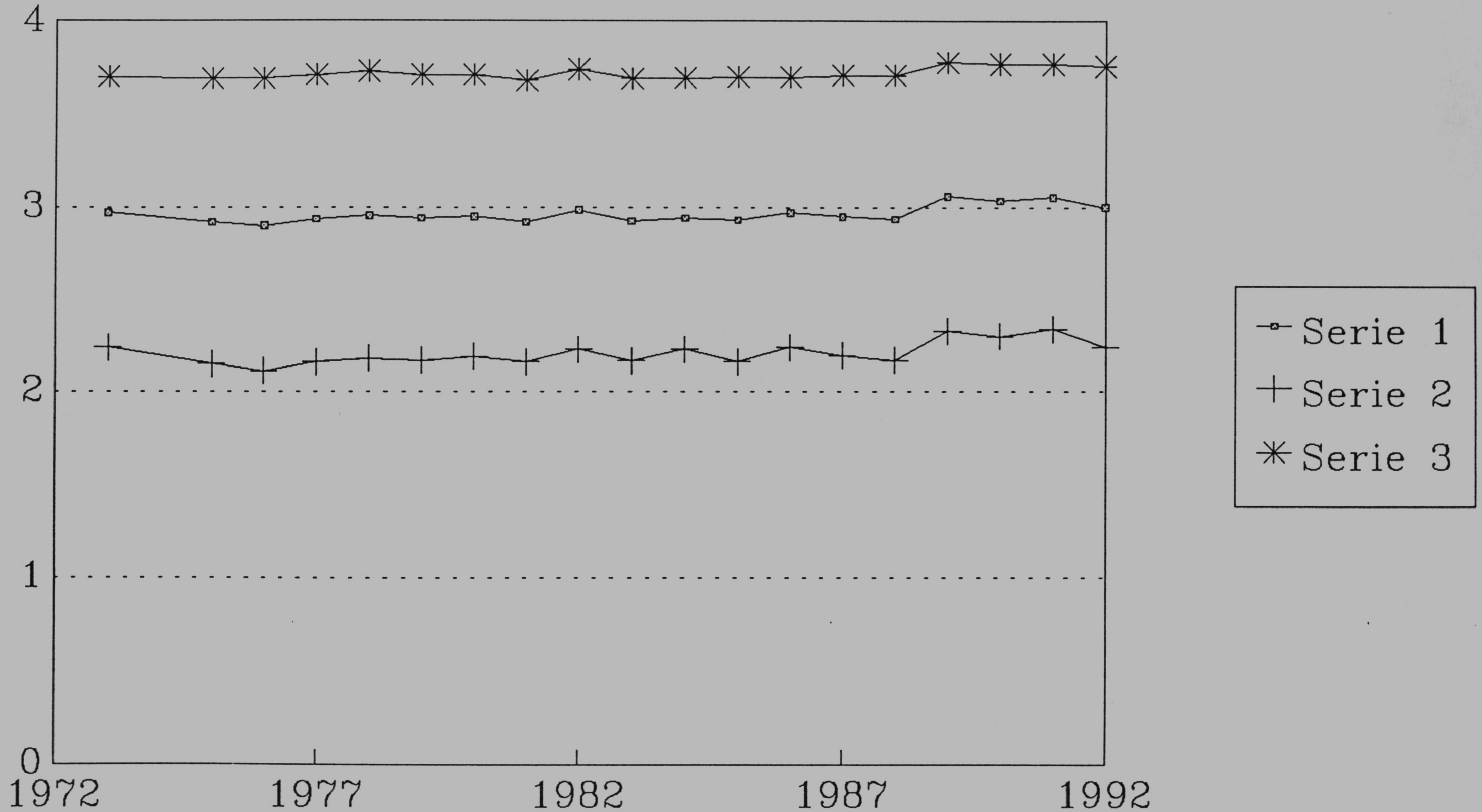
Qua gezondheid zijn wij Nederlanders er in die periode bepaald niet op achteruit gegaan. Hoewel (en mede doordat) de medische consumptie is toegenomen en de bevolking vergrijsde ging de tevredenheid met de gezondheid iets omhoog. De reeds lang in gang zijnde toename van de levensverwachting heeft zich ook in dit decennium voortgezet. Ook vroegtijdige sterfte in de actieve levensfase nam af. Dit patroon doet zich ook in andere westerse landen voor. Er is ook geen reden om aan te nemen dat de geestelijke gezondheid achteruit loopt. Hoewel wij steeds meer hulp inroepen bij psychische klachten zijn aantal en ernst van de klachten gemiddeld niet toegenomen sinds 1975. Opmerkelijk is in dat verband ook dat er zelfs rond de economische recessie in de jaren 1980-82 geen sprake was van een toename van nerveuze en depressieve klachten.

Evenmin is er sprake van een verminderde levensvreugde. In Nederland bleef de levensvoldoening onveranderd hoog. In enige andere EU landen tekent zich een onmiskenbare stijging af; vooral in de nieuwe lidstaten die in die periode in de vaart der volkeren werden opgestuwd. In **figuur 2** wordt de voorspelde ontwikkeling van levensvoldoening in beeld gebracht naast de waargenomen ontwikkeling. **Figuur 3a** toont de ontwikkeling die de theorie

nog steeds centraal in het leven van de meeste mensen. Profetieën over de spelende mens zijn meer ter zake. Het spelelement in de arbeid lijkt aan belang te winnen; competitie op het werk wordt minder een kwestie van lijfbehoud en meer een sport. De verscherpte competitie in de veronderstelde vechtmaatschappij heeft dus wel iets van een fröhliche Krieg. Laten we daarom maar spreken van de ‘Vrolijke Vechtmaatschappij’.

Levensvoldoening in 10 EU landen 1973-1992

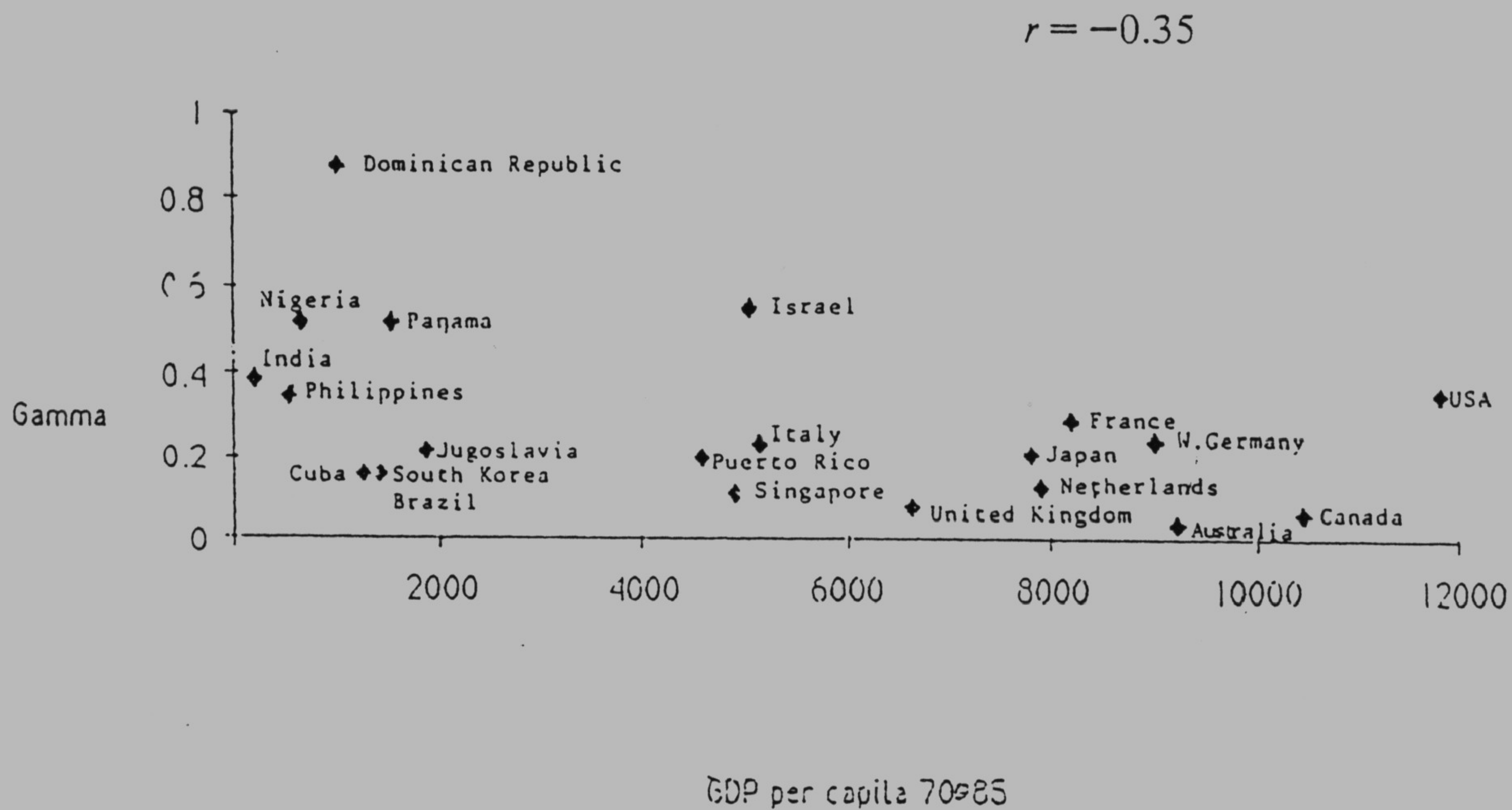
Gemiddelden 1-4 en standaardafwijkingen

Data: Eurobarometer

figuur 1

Correlatie inkomenspositie en geluk in 22 landen van verschillend welvaartsniveau

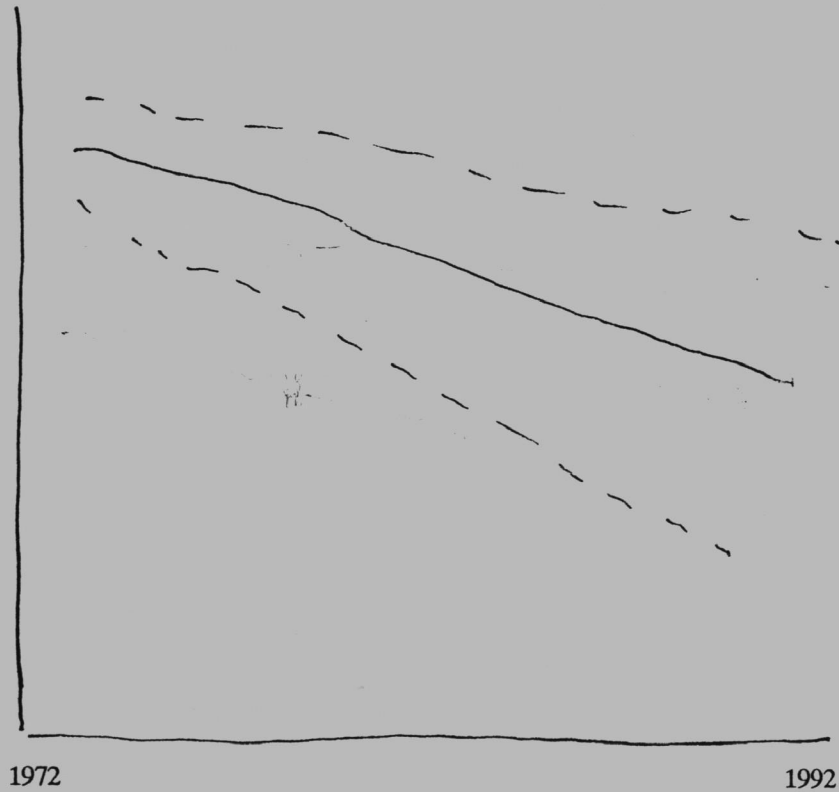

Correlatie in Gamma

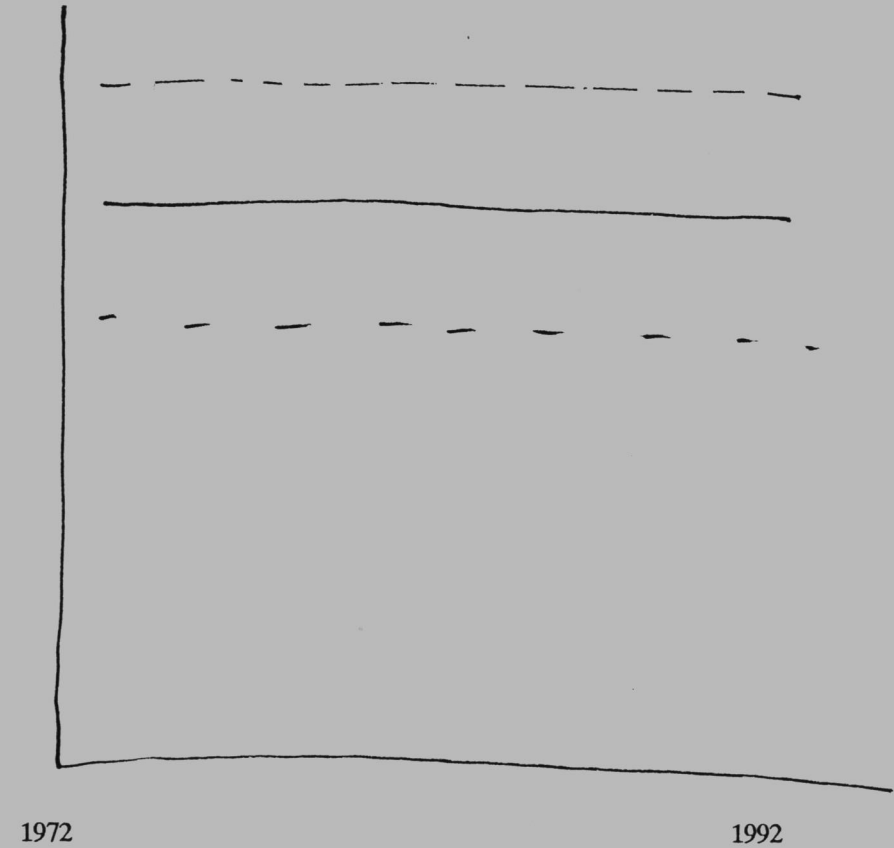
Bron: Ruut Veenhoven, Is happiness relative? Social Indicators Research vol 24 1991, 1-34

Figuur 3
Ontwikkeling levensvoldoening in land; drie mogelijke patronen

levens
 voldoening

Voorspeld patroon vechtmaatchappij:
 Dalend niveau, toenemende ongelijkheid

Waargenomen patroon in Europese Unie (10 lidstaten):
 Niveau en spreiding van levensvoldoening blijven gelijk